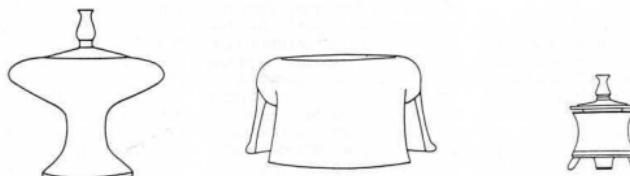

ΠΛΗΜΟΧΟΗ

Η πλημοχόη, το αγγείο που εξαφανίστηκε το ίδιο αινιγματικά με τη γέννησή του, αναφέρεται από ελάχιστες αρχαίες πηγές και λιγόστες είναι οι πληροφορίες που μας παρέχονται γι' αυτό. Η ονομασία πλημοχόη προέρχεται, πιθανότατα, από το αρχαίο ελληνικό ρήμα πίμπλημ (=γεμίζω), με δεύτερο συνθετικό το ουσιαστικό χοή (=σπινδή), το οποίο εμπειρέχεται στην ονομασία πολλών ελληνικών αγγείων και μας βοηθά στην αναγνώριση της λειτουργίας τους (π.χ. οινοχόη = δοχείο χοής σίνου). Κατά μία άλλη εκδοχή, η ονομασία προέρχεται από το ουσιαστικό πλήμμυη (=παλίρροια), συνδέοντας έτσι το αγγείο με ιεροτελεστίες σχετικές με την παλίρροια και τη σελήνη.

Αναστασία Κούκου

Αρχαιολόγος

1. ΕΞΑΛΕΙΠΤΡΑ. α. Πλημοχόη (τύπος Β), Αττική, περίπου 500 π.Χ. β. Τριποδικό εξάλειπτρο ή κώθων, Βοιωτία, περίπου 570 π.Χ. γ. Τριποδική πυξίδα, Αττική, περίπου 525 π.Χ.

2. Αττική πλημοχόη τύπου Α, τέλη 6ου π.Χ. αιώνα.
CVA, Germany 6, Pl. 100, 1.

3. Αττική πλημοχόη τύπου Β, περίπου 500 π.Χ.
CVA, Germany 6, Pl. 100, 2.

4. Λευκή απτική λίκυθος, Ερέτρια, περίπου 420-410 π.Χ.
Λεπτομέρεια: Στο κέντρο επιτύμβιο στήλη, στη βάση της οποίας κάθεται νεκρή γυναίκα. Άλλη γυναίκα στα δεξιά κρατά πλημώχο. CVA, Greece 1, Pl. 11.5 (λίκυθος) 12.5 (λεπτομέρεια).

5. Λευκή απτική λίκυθος, Ερέτρια,
Λεπτομέρεια: Στο κέντρο επιτύμβιο στήλη
έφηβος (νεκρός); και αριστερά γυναίκα
πλημώχο. CVA, Greece 1, Pl. 1.

Περιγραφή - χρονολογική ένταξη

Πρόκειται για πλατύ αγγείο με κυρτό περιγράμμα και κάλυμμα, το οποίο στηρίζεται σε αρκετά φαρδύ κεντρικό πόδι που έκεινά από πλατά δισκοειδή βάση. Μέσα στα 200-250 χρόνια που η πλημωχή παρουσιάστηκε και αναπτύχθηκε ως είδος (η μορφή εμφανίστηκε στην ελληνική κεραμική στα τέλη του 7ου και εξέλιπε στις αρχές του 4ου π.Χ. αιώνα), φάνηκαν κάποιες μεταβολές στη μορφή της, ιδιαίτερο στην κατασκευή του ποδιού. Η πλημωχή ήταν κοινή στην κορινθιακή κεραμική του 600 π.Χ., αλλά κυρίως στην Αττική και τη Βοιωτία του α' μισου του 7ου π.Χ. αιώνα, όπου δέχεται κινητό κάλυμμα με ραβδόσχημη λαβή στο κέντρο. Δεν έχουν βρεθεί παρόμοια αγγεία έξω από τον ελλαδικό χώρο.

Πλημωχός και εξάλειπτρα

Η πλημωχόη ανήκει στην ομάδα των εξάλειπτρων, η οποία περιλαμβάνει και ταν κώνωνα και την τριποδική πυξίδα (εικ. 1). Ο χαρακτηρισμός εξάλειπτρων δηλώνει το δοχείο των καλλυντικών,

αυτό δηλαδή που περιέχει αλοιφή για την προετοιμασία καλλωπισμού του δέρματος: είναι παράγωγος του ρήματος αλείφω, και πιο σωστά τον ρήματος εξάλειφω, που σημαίνει αλείφω εντελώς, επιχώρια. Η βασική ομοιότητα που συνέρει τα αγγεία αυτής της ομάδας είναι το ατραμένο προς το εσωτερικό χείλος τους με τέτοιους τρόπο, ώστε το άνοιγμα του στομίου να αντιστοιχεί στο 1/3 ώστε το 1/2 της μεγιστεύει διαμέτρου του αγγείου. Τα εξάλειπτρα μοιάζουν με μικρό, πεπισμένον κατά τις δύο βάσεις του, κύλινδρο: η πίεση πλαταίνει το ανώτερο τμήμα του κυλίνδρου και διαμορφώνει τη φόρμα τού κυρίως αγγείου. Κάτω από αυτό υπάρχει δακτυλοίσχημο ποδί ή κορμός και δίσκος ή άλλος τύπος βάσης, και από μία ώς τέσσερις χειρολαβές, που στην πορεία του χρόνου εξαφανίζονται. Η πλημωχόη, το κοινώτερο ίσως αγγείο αυτής της ομάδας, αναφέρεται συχνά στα κείμενα με την ονομασία της ευρείας ομάδας, δηλαδή εξάλειπτρων, αλλά ενίστε και ως κώθων.

Τύποι πλημωχόης

Μέχρι σήμερα έχει διαπιστωθεί

από τον Beazley η ύπαρξη δύο τύπων πλημωχών με βασικό τυπολογικό στοιχείο το ποδί. Ο τύπος του ποδιού Α είναι ο ευρύτερα διαδεδομένος: είναι πλατύς και φαρδάνεται στο κατώτερο τμήμα του (εικ. 2). Ο τύπος Β (ευρέως διαδεδομένος γύρω στο 500 π.Χ. και κοινός για έναν αιώνα περίπου) έχει κορμό ποδιού στενόν, που στηρίζεται σε πλατά δισκοειδή βάση (εικ. 3). Η βάση αυτή ποικίλλει κατά τη μορφή, από πολύτοκη πεπισμένη φόρμα ώς τον απλό κοίλο τύπο. Συχνά υπάρχει ένας κοίλος δακτύλιος στον αρμό του κυρίως αγγείου με τον κορμό τού ποδιού.

Εκτός από τους παραπάνω τύπους πλημωχών, έχουν αναγνωρισθεί και άλλοι, χάρη στις αγγειογραφίες. Το βασικό σχήμα των πλημωχών, στις παραστάσεις αυτές, είναι κοινό, αλλά δεν λειπουν και κάποιες διαφοροποιήσεις. Σ' έναν από τους τύπους αυτούς, το κατώτερο τμήμα του κυρίως αγγείου εμφανίζει ημισφαιρική περιμετρική επιφάνεια: φανταστείτε δηλαδή μιση σφαίρα. Το χείλος του αγγείου είναι εντελώς επίπεδο, και το κάλυμμα, το οποίο έχει κωνικό σχήμα, αναστκώνεται από μικρή σφαιρική ή ραβδόσχημη λαβή

ερίπου 450 π.Χ.
τηλή, δεξιά της
αικα που κρατά

6. Λευκή αττική λήκυθος. Ερέτρια, περίπου 420-410 π.Χ.
Λεπτομέρεια: Στο κέντρο επιτύμβια στήλη, μπροστά στην
οποία στέκεται ένα παιδί (νεκρό). Αριστερά ένας νέος άντρας
(νεκρός). Δεξιά της στήλης γυναίκα με πληρωσόν.
CVA, Greece 1, Pl. 11.6 (Ληκυθος). Pl. 13.3 (Λεπτομέρεια).

(εικ. 4). Σε έναν άλλο τύπο, το σώμα του αγγείου είναι πιο αβαθές, οι δε εσωτερικές περιμέτρους κυρτάνονται προς τα πάνω (εικ. 5). Σε άλλον πάλι τύπο η βάση και το χείλος του σώματος του αγγείου παρουσιάζουν ομοιόμορφη κυρτωση, που είναι ελάχιστη, ενώ το κάλυμμα δεν είναι πια σφαιρικό και η λαβή του είναι ραβδόσημη (εικ. 6). Σε παράσταση όπου απεικονίζεται πλημμοχόν, την οποία μεταφέρει γυναίκα σε τάφο, αυτή έχει, αντί της συνηθισμένης λαβής στο κέντρο του καλύμματος, δύο ραβδόσημες λαβές αντιδιαμετρικά τοποθετημένες στο ύψος του χειλούς της:

Διακόσμηση

Από τις διασωθείσες πλημμοχές, αλλά και από παραστάσεις αγγείων όπου απεικονίζεται η πλημμοχόν, διαπιστώνουμε πώς η διακόσμηση της ήταν απλή. Ένα είδος διακόσμησης συνιστάται σε δύο παράλληλες λεπτές γραμμές που περιτρέχουν το αγγείο στην ανώτερη επιφάνειά του και που ενώνονται μεταξύ τους με μικρές κάθετες ραβδώσεις. Άλλοτε η πλημμοχόν διακοσμείται με ωοειδή στοιχεία ή με λωρίδες

που διαγράφονται ήδη από εκεί που ξεκινάει το πόδι, περιτρέχουν κάθετα το σώμα και καταλήγουν στο κάλυμμα του αγγείου. Μια πλημμοχόν παρουσιάζει, στο ανώτερο τμήμα της, διάκοσμο αποτελούμενο από μια οριζόντια λωρίδα καταστήκτη στο εσωτερικό της, στο κατώτερο δε τμήμα της έχει ραβδώσεις που, σε αντίθεση προς την οριζόντια λωρίδα, είναι καθετές. Από τα διασωθέντα αγγεία και από τις παραστάσεις συμπεριλαμβάνουμε εξάλλου πως από το 550 π.Χ. και εήτης οι διακοσμητικές παραστάσεις σπανίζουν, η επιπρόνεια των αγγείων βεροικώνται, και μόνο η κορυφή διακοσμείται με λιτά μοτίβα (εικ. 7).

Υλικά κατασκευής

Συνηθέστερο υλικό κατασκευής της πλημμοχόν ήταν ο πηλός. Υπάρχουν όμως και άλλες, από μάρμαρο ή αλάβαστρο, οι οποίες βρίσκονται σε χρήση κατά το πρώιμο 5ο π.Χ. αιώνα.

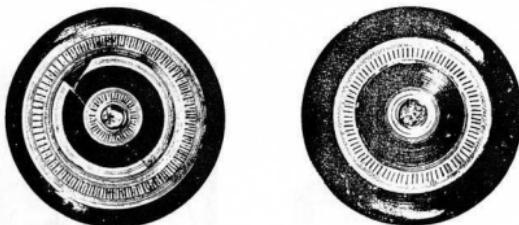
Χρήσεις (αρχαίες πηγές - αγγειογραφία - υποθέσεις)

Το γεγονός ότι δεν έχουμε μία και ασφαλή ερμηνεία, σχετικά με

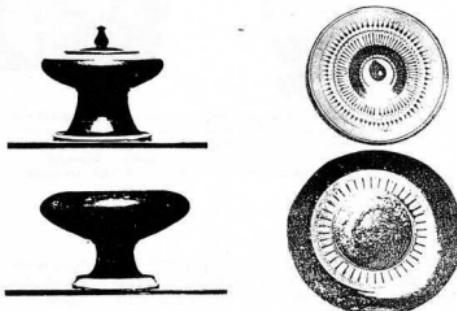
το συγκεκριμένο αγγείο, αφενός γεννά αμφιβολίες ως προς την αξιοποίηση των αρχαίων πηγών (στις οποίες υπάρχει έλλειψη ακριβείας), αφετέρου ευνοεί τη διατύπωση υποθέσεων και πράσεων, οι οποίες, αν και ελκυστικές, δεν είναι πάντοτε πειστικές. Άλλωστε, οι αναφερόμενες στην πλημμοχόν πηγές είναι μεταγενέστερες της εποχής που το αγγείο ήταν σε χρήση.

Για τους παραπάνω λόγους δεν είναι δυνατό να υποστηριχθεί με βεβαιότητα η χρήση της πλημμοχόν και γενικότερα οι ανάγκες που οδήγησαν στη δημιουργία της. Ας δούμε όμως τα συμπεράσματα στα οποία οδηγούμαστε.

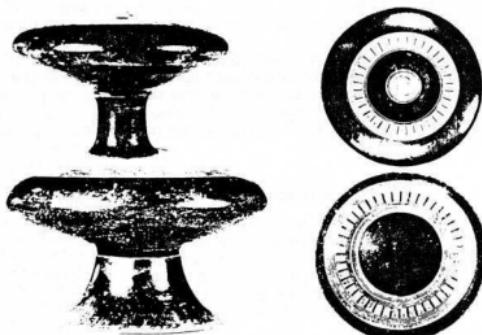
Αρχαιολόγος όπως η G. Richter και η M. Milne σπηλήκησαν στην ονομασία πλημμοχόν για να προτείνουν ότι το αγγείο χρησίμευε ως δοχείο χοτης. Η ερμηνεία αυτή ωστόσο παρουσιάζει προβλήματα, καθώς το προς το εσωτερικό του αγγείου κεκλιμένο χείλος καθιστά τη χοτη δύσκολη, ανεξαρτήτως της περιεχόμενης ποσότητας υγρού. Γι' αυτό, επιστήμονες όπως ο Buller υπέθεσαν ότι πιθανή χρήση του αγγείου ήταν αυτή του κινητού επιτραπέζιου σκεύους και πιο συγκεκριμένα της σαλτσιέρας το σχήμα του στομίου θα εμπόδιζε την υπερχείλιση,

7. α. Η διακόσμηση του ανώτερου τμήματος της πλημοχόης της εικόνας 2. CVA, Germany 6, Pl. 99,6.
 β. Η διακόσμηση του ανώτερου τμήματος της πλημοχόης της εικόνας 3. CVA, Germany 6, Pl. 99,7.

8. α. Αττική πλημοχόη τύπου Α και η διακόσμηση του ανώτερου τμήματος της. 5ος π.Χ.
 αι. Αγγείο: CVA, Great Britain 9, Pl. 65, 29. Διακόσμηση: Pl. 64, 11.
 β. Αττική πλημοχόη τύπου Β και η διακόσμηση του ανώτερου τμήματος της. Χαμένο το κάλυμμα. 3^η μισό δου π.Χ. αι. Αγγείο: CVA, Great Britain 9, Pl. 65, 30. Διακόσμηση: Pl. 64, 12.

9. α. Αττική πλημοχόη τύπου Β και η διακόσμηση του ανώτερου τμήματος της. Χαμένο το κάλυμμα. Υστερός δος π.Χ. αι. CVA, Germany 26, Pl. 25 (12, 13).
 β. Αττική πλημοχόη τύπου Α και η διακόσμηση του ανώτερου τμήματος της. Χαμένο το κάλυμμα. Τελευταίο τέταρτο του δου π.Χ. αι. CVA, Germany 26, Pl. 25 (14, 15).

10. Παράσταση από χαμένο σήμερα αγγείο που απεικονίζει γυναίκες στο λουτρό. Η γυναικά στα αριστερά κρατά πλημμοχόη. Περίπου 470-460 π.Χ.

ακόμα και όταν το αγγείο θα έπαιρνε κάποια κλίση. Άλλη υπόθεση είναι ότι πιθανόν να χρησιμευαν ως λύχνοι με επιπλέοντα φιτίλια, είτε ως θυμιατά για καύση λιβανίου. Κι αυτές οι προτάσεις αμφισβήτησται βάσιμα: δεν υπάρχουν προχερεῖ για την εκροή του υγρού καυσίου και το σχήμα του χείλους θα εμπόδιζε την απομάκρυνση στάχτης και κάρβουνου. Δεν υπάρχουν λαβές για τη μεταφορά του υποτιθέμενου αναμμένου θυμιατού και κυρίως δεν έχουν βρεθεί ίχνη καύσης.

Έτσι, δεχόμαστε ευκολότερα πως η πλημμοχή κατασκευάστηκε μάλλον αποκλειστικά ως δοχείο για υγρά. Πέραν του ότι αυτά μπορούν πιο εύκολα να απομακρύνθουν απ' ότι ένα στερεό ή κονιορτοποιημένο περιεχόμενο, το προστατευτικό στόμιο και το κάλυμμα (το οποίο μπορούσε να δεθεί με σπάγκο από το αγγείο) συνηγορούν στο παραπάνω συμπέρασμα, καθώς αυτά ήταν κατασκευασμένα για να ασφαλίζουν το υγρό περιεχόμενο κατά τη — συχνή πιθανότατα — μετακίνηση του αγγείου. Οπου η πλημμοχή απεικονίζεται στην αγγειογραφία, φαίνεται να χρησιμοποιείται κατά το πλείστον από γυναίκες, ιδιαίτερα κατά τη δάρκευση του λουτρού και της ένδυσης. Αυτό οδηγεί στη σκέψη ότι περιείχε ουσίες (άρωμα, μύρο, αρωματισμένο νε-

ρό, πούδρα ή γαλάκτωμα) που χρησιμοποιούσε η Ελληνίδα στο λουτρό της ή κατά την περιποίηση του σώματος της. Σε πολλές παραστάσεις η πλημμοχή μεταφέρεται μαζί με αλαβάστρο, που πιθανώς είχε το ίδιο μ' εκείνην περιεχόμενο.

H. I. Scheibler σημειώνει και μια άλλη πιθανή χρήση της πλημμοχής: για την αράσηση στο εσωτερικό της ακριβών αρωμάτων με κρασί ή λάδι και κατόπιν τη φύλαξη τους εντός του αγγείου. Η υπόθεση της Scheibler επιβεβαίωνται από την ανεύρεση πλημμοχής στη Σμύρνη, η οποία διατηρούσε ένα διανοτάριο ράδιο με κρασί ή λάδι και κατόπιν τη φύλαξη τους εντός του αγγείου. Η μεγάλη χωρητικότητα του αγγείου οδήγησε εξάλλου της Richter και Milne στη σκέψη ότι μπορεί να φύλασσαν φθινό άρωμα που καταναλισκόταν σε μεγάλες ποσότητες.

Από εικονογραφήσεις αγγείων (κυρίως σε λευκές λιθκυδίες) βλέπουμε την πλημμοχή συνδεδεμένη με την τελετή του γάμου, το νυφικό ή το γαμπριάτικο λουτρό, χρήση την οποία αναφέρει και ο Αριστοφάνης στους Αρχαρές (η νύφη καλείται να αλείψει με το περιεχόμενο της πλημμοχής το πέδον του γαμπρού). Σε άλλες παραστάσεις βλέπουμε να χρησιμοποιείται και ως δώρο γάμου και να προσφέρεται στη νύφη από άλλες γυναικες, μαζί με καλάθια και καθρέπτες. Εξάλλου, σε μια παράστα-

ση που απεικονίζει τον Διόνυσο βρέφος να το κρατούν Νύφες και να το παραλαμβάνει ο πατέρας του, εικονίζεται μια πλημμοχή, που συνδέεται πιθανότατα με το λουτρό του νεογέννητου. Επίσης, συνδέεται με τα αθηναϊκά έθιμα ταφής, κατά τα οποία, σύμφωνα με τον Αθήναιο, γινόταν σπονδή επάνω στον τάφο με απόνιμα και άρωμα που περιέχονταν σε πλημμοχή.

Ο Πλούταρχος και ο Αισχύλος, εξάλλου, αναφέρουν πως μέσα στην πλημμοχή έφεραν κρασί, γάλα, λάδι, νερό και άρωμα για προσφορά στους νεκρούς. Πλημμοχές έχουν βρεθεί σε τάφους ανδρών και γυναικών, όμως ο λειτουργικός τους ρόλος στη λατρεία των νεκρών δεν είναι ακόμη ξεκαθαρισμένος. Ισχείς να χρησιμευαν και στη χρήση τους. Σχετικές με τη νεκρή λατρεία ήταν προσφανώς οι μαρμάρινες και οι αλαβάστρινες πλημμοχές του πρώιμου 5ου π.Χ. αιώνα. Ένα θραύσμα, που βρέθηκε στο ναό της Αφαίας στην Αίγινα, περιείχε παχύ στρώμα ερυθρής βαφής, που σημαίνει ότι ανήκε σε αγγείο χρησιμοποιούμενο ως δοχείο χρώματος. Την ίδια χρήση της πλημμοχής αναφέρουν και οι Caskey και Beazley, δικαιώντας την άποψη των επιστημόνων Burrows και Ure σχετικά με τις πολλές και διαφορετικές χρήσεις του παράξενου αυτού αγγείου. Άλλωστε πολλά αγγεία είχαν

ποικίλες χρήσεις, όπως η αιτική λήκυθος.

Ο Αντιφάνης επίσης αναφέρει ότι το εξάλειπτρον (πλημοχόη) συμπεριλαμβανόταν στον εξοπλισμό των γιατρών και διότι αφιερωνόταν στο ναό του Ασκληπιού στην Αθήνα και αλλού.

Πλημοχόη και Ελευσίνια μυστήρια

Η χρήση της πλημοχόης στα Ελευσίνια μυστήρια είναι άλλο ένα στοιχείο που προστίθεται στις χρήσεις του αγγείου αυτού. Ο Αθηναίος σ' ένα χωρίο του αναφέρει: «Την χρησιμοποιούν (ενν. ἵν πλημοχόην) στην Ελευσίνη κατά την τελευταία ημέρα των μυστηρίων, που την ονόμασαν Πλημοχόα...» Ο Parke αναλύει το θέμα με κάθε δυνατή λεπτομέρεια: Κατά τη διάρκεια της νύχτας ανάμεσα στην 7η και την 8η ημέρα της γιορτής πραγματοποιούνταν η τελετή μυησης. Η δε 8η ημέρα ονομαζόταν Πλημοχόα (ἡ Πλημοχόδαι), λόγω του αγγείου που χρησιμοποιούσαν κατά τις ιεροτελεστίες της ημέρας αυτής. Οι μύστες έταπερναν ένα ζεύγωντα πλημοχόδες και τις γεμίζαν με νερό. Κατόπιν έστρεψαν τη μά προς την Ανατολή και την άλλη προς τη Δύση και τις αναποδογύριζαν, ενώ έλεγαν κάποια συγκεκριμένα λόγια μυστηριακού χαρακτήρα, που ανήκαν στο τυπικό της τελετής. Διυτιώντας τα λόγια αυτά δεν έχουν αυθισθίσει. Σύμφωνα με τον Αθηναίο, ο συγγραφέας του Πειρίθου (ο τύραννος Κριτίας ή ο Ευριπίδης), σ' ένα χωρίο τού (χαμένον στημένη) δράματος του αναφέρει: ...·ινα πλημοχόδας τάδ' εἰς χόνινον χάοιμεν!»

Από το χωρίο αυτό προκύπτει ότι η πλημοχή περιείχε σπονδή (γάλα, κρασί, μέλι) προς τις χθονίες θεότητες. Όμως οι ενδείξεις που υπάρχουν σχετικά με τη σημασία της τελετής είναι πολύ λιγες. Ίσως να επρόκειτο για μαγική ιεροτελεστία, με σκοπό την πρόκληση βροχής και για την απόκτηση της ευηνίας της Δήμητρας ώστε να είναι πλούσια η εσοδεία της γης. Οι πρώμες βροχοπτώσεις το φθινόπωρο είχαν μεγάλη σημασία για την προετοιμασία της σποράς.

Επίμετρο

Διατυπώθηκαν πολλές προτάσεις για την ανάγκη ύπαρξης της πλημοχόης: έτσι δεν είναι έκπλασμανέ και η αιφνίδια εξαφάνιση της από τον αρχαίο κόσμο. Τα τελευταία αγγεία του τύπου αυτού που βρέθηκαν σε ανοικοφύτα τάφων προέρχονται απ' τη Ρωτώνα (ανασκαφείς Burrows και Ur), σε τάφους που χρονολογούνται γύρω στα 540-500 π.Χ. Τα αγγεία είναι είναι κεραμικά και διαπιστώθηκαν πολλοί τύποι τους. Παρ' όλ' αυτά, η παράγω γη πλημοχόων θα συνεχίστηκε για λιγό ακόμη, αφού το αγγείο αυτό εικονίζεται στην αγγειογραφία του δεύτερου μισού του πέμπτου αιώνα. Κατόπιν χάνεται, χωρίς να δηλώνεται η αρτία μέσα από τις αρχαίες πηγές, ίσως στη θέση της πλημοχόης χρησιμοποιήθηκε κάποιο άλλο, πιο λεπτούρικό αγγείο. Και πιθανόν να έπιασαν ή να άλλαξαν μορφή οι μυστηριακές τελετές, κατά τη διάρκεια των οποίων χρησιμοποιούσαν την πλημοχόη. Καθώς όμως οι πηγές που έχουμε στη διάθεσή μας δεν μας βοηθούν στο να καταλαβούμε τι συνέβη κατά τον υπέρτερο 5ο και τον πρώτο με 4ο π.Χ. αιώνα και τι προξένητο στη διακοπή της παραγωγής ενός από τα πο κομή και παραλλήλα πιο αιγαίνων αγγεία, δεν μπορούμε παρά να κάνουμε κάποιες υποθέσεις στα πλάστα που οι διασωθέσινες μαρτυρίες (γραπτές ή ιλικές) μας το επιτρέπουν. Και είναι πολύ πιθανό να βρεθεί τη δίκρα της γηραιότερης μέσα από την έρευνα και τη φανασία των επιστημόνων, μέσα από την αδιάκοπη δίψα του ανθρώπου να ανακαλύπτει και να μαθαίνει.

Βιβλιογραφία

1. Αναστασία Κούκου: Πλημοχόη, 1990, πανεπιστημιακή έργασια.
2. L.D. Caskey and J.D. Beazley: Attic Vase Paintings in the Museum of Fine Arts, London, Oxford University Press; Boston, Museum of Fine Arts, 1993, τόμ. I.
3. Helga Gericke: Gefässdarstellungen auf Griechischen Vasen, Berlin: Verlag Bruno Hessling, 1970.
4. Ingeborg Scheibler: Griechische Toepferkunst. Herstellung, Handel und Gebrauch der antiken Tongefäße, Muenchen, C.H. Beck, 1983.
5. E. Pfuhl: Zur Geschichte der griechischen Lampen und Laternen, Jdl 27 (1912).
6. H.W. Parke: Festivals of the Athenians, London: Thamee and Hudson, 1977.
7. Αθήναιος: 11, 496a-b.
8. Kanowski: Containers of classical Greece. A hand-book of shapes, St. Lucia - London - New York, Univ. of Queensland Press, 1983.
9. Corpus Vasorum Antiquorum.
10. G. Richter and M. Milne: Shapes and names of the Athenian vases, New York: Metropolitan Museum of Art, 1935.
11. C. Daremberg & E. Saglio. Dictionnaire des antiquités grecques et romaines, Paris s.v. plēmochos, exaleiptron.
12. Paulys. Realencyclopaedie der classischen Altertumswissenschaft.
13. Antiphanes (ed. Meincke) III 120.
14. Aristophanes: Acharnians 1063.
15. Beazley: Attic black-figure vase painters, Oxford, the Clarendon Press, 1956.